WIKIPÉDIA

Ujgur nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

Az **ujgur nyelv** (arab írással ئۇيغۇر تىلى, cirill írással *Уйғур тили*, latin betűkkel *Uyƣur tili*) török nyelv, amelyet a Belső-Ázsia keleti részén, a főként a kínai Hszincsiang-Ujgur Autonóm Területen élő ujgurok beszélnek anyanyelvükként. A mai vagy modern ujgur nyelv megkülönböztetendő az ótörök korban, a 8–13. században fénykorukat élő, mára maroknyi csoportban fennmaradt sárga ujgurok(wd) vagy jugurok nyelvétől. A nyelvet beszélő ujgurok Hszincsiangon kívül kisebb számban megtalálhatóak Kína Sanhszi tartományában, Kazahsztánban (Almati, Kapsagáj, Zsarkent(wd)), Kirgizisztánban (Biskek, Tokmok, Karakol, Os), Üzbegisztánban (Ferganai-medence) és Türkmenisztánban (Bajrám-Ali(wd)). Az anyanyelvi ujgur beszélők száma *A világ nyelvei* című kiadvány (1999) szerint 7,9 millió, az *Ethnologue* portál szerint 10,4 millió.[1]

Ujgur nyelv ئۇيغۇرچە / ئۇيغۇر تىلى	
Terület	Kína (Hszincsiang)
Nyelvcsalád	Altaji nyelvcsalád Török nyelvek Turki nyelvek
Írásrendszer	arab
Hivatalos állapot	
Hivatalos	Kína
Nyelvkódok	
ISO 639-1	ug

A Wikimédia Commons tartalmaz ئۇيغۇرچە / ئۇيغۇر تىلى témájú médiaállományokat.

Tartalomjegyzék

Nyelvi változatai

Történelmileg az ujgur nép törzsi szempontból rendkívül szétdarabolt volt, ennek következményeként nyelvük erőteljesen széttagolódott különböző nyelvjárásokra. A 20. századtól, az irodalmi ujgur nyelv kialakulásával és a tömegkommunikáció fejlődésével párhuzamosan a nyelvjárási különbségek megkoptak ugyan, de két fő dialektus – mindegyikük további nyelvjárási csoportokkal –, valamint két, a főbb csoportoktól elszigetelt tájnyelvi változat ma is megkülönböztethető. Ezek a következők:

- Déli ujgur nyelvjárás a Tarim-medence déli és nyugati részén. Nyelvjárási csoportjai:
  - a Kasgar, Jarkend(wd) és Jengi-Hiszar(wd) környéki;
  - a Hotan, Kerija(wd) és Csercsen(wd) vidéki;
  - Akszu(wd) körzete.

- Északi ujgur nyelvjárás a Tarim-medence északi és keleti részén. Ezt a nyelvi változatot beszélik a Kínán kívül, az egykori szovjet tagköztársaságok területén élő ujgurok is. Aldialektusai:
  - a Kucsa**(wd)**, Karasár**(wd)**, Turpan és Komul környéki;
  - az Ili folyó mentén beszélt kuldzsai nyelvjárás.
- Lop-nóri nyelvjárás a Lop-tó környékén, amelyet számottevő kipcsak nyelvi**(wd)** hatás ért.
- Choton dialektus, mintegy kétezer anyanyelvi beszélője a nyugat-mongóliai Uvsz-tó déli előterében él, nyelvük kirgiz és türkmén elemekben bővelkedik.

Az irodalmi ujgurt a Kasgar és Jarkend vidéki déli dialektus alapján dolgozták ki. Az ujgur írásbeliségen belül a szépirodalmat elsősorban a lírai alkotások bősége jellemzi, az ismertebb korai ujgur költők közé tartozik Abdulhaj Muhammadi (1900–1938), Ɵmer Muhammadi (1906–1931) és Iszmail Szattarov (1924–1944).

Ábécéje és hangtana

Az ujgurok egységes ábécével nem rendelkeznek. A kínai ujgurok többnyire egy módosított arab írást használnak, míg a volt szovjet területeken élők 1947 óta egy szintén módosított cirill ábécét követnek. Ezek mellett 1959-ben kidolgoztak egy latin betűs írásváltozatot, amely azonban nem honosodott meg széles körben. Az ujgur ábécé betűit az alábbi táblázat ismerteti.

Arab ujgur (UEY)	Cirill ujgur (USY)	Latin ujgur (UYY)	IPA		Arab ujgur (UEY)	Cirill ujgur (USY)	Latin ujgur (UYY)	IPA
ئا	**A a**	**A a**	ɑ		ق	**Қ қ**	**Ķ ķ**	q
ئە	**Ә ә**	**Ә ә**	ɛ~æ		ک	**К к**	**K k**	k
ب	**Б б**	**B b**	b		گ	**Г г**	**G g**	g
پ	**П п**	**P p**	p		ڭ	**Ң ң**	**Ng ng**	ŋ
ت	**Т т**	**T t**	t		ل	**Л л**	**L l**	l
ج	**Җ җ**	**J j**	d͡ʒ		م	**М м**	**M m**	m
چ	**Ч ч**	**Q q**	t͡ʃ		ن	**Н н**	**N n**	n
خ	**Х х**	**H h**	χ		ھ	**h h**	**Ḩ ḩ**	h
و	**Д д**	**D d**	d		ئو	**О о**	**O o**	o
ر	**Р р**	**R r**	r		ئۇ	**У у**	**U u**	u
ز	**З з**	**Z z**	z		ئۆ	**Ө ө**	**Ө ө**	ø
ژ	**Ж ж**	**Ȥ ȥ**	ʒ		ئۈ	**Ү ү**	**Ü ü**	y
س	**С с**	**S s**	s		ۋ	**В в**	**W w/V v**	w~v
ش	**Ш ш**	**X x**	ʃ		ئې	**Е е**	**E e**	e
غ	**Ғ ғ**	**Ƣ ƣ**	ʁ		ئى	**И и**	**I i**	i~ɪ
ف	**Ф ф**	**F f**	f		ي	**Й й**	**Y y**	/j/

A mai ujgur nyelv kialakulásához jelentősen hozzájárult az irodalmi csagatáj nyelv**`(wd)`**, emellett fejlődésére hatottak a kelet-belső-ázsiai kazak, kirgiz és üzbég nyelvjárások, valamint az iráni nyelvek és a kínai. Magánhangzórendszerében nyolc hang található meg, ezek: *a, ə, e, i, o, ɵ, u, ü*. Sajátossága, hogy – az üzbéghez hasonlóan – az ujgur nyelv hangkészletéből kikopott a török nyelvekre jellemző veláris *ï*, valamint a törökségi magánhangzó-harmónia felborulásával járó *a* > *ȧ/e* és *u* > *u̇/ü* hangváltozás. A mássalhangzó-rendszer területén a törökségi szókezdő *k* és *t* zárhangot *q* réshang váltotta fel, magánhangzóközi állásban pedig a *k* > *xk* és *t* > *xt* változás figyelhető meg. Az ujgur nyelv huszonhat mássalhangzója közül speciálisabbak a veláris *k*, a palatális *ķ*, az *h* és a *ḩ* hang, valamint a nazális *ng*.

Alaktana

Az ujgur az agglutináló nyelvek közé tartozik. Az alábbi táblázat a névszóragozás főbb eseteit mutatja be.

Nyelvtani eset	Esetrag	Alapalak	Ragozott alak
Tárgyeset	*-ni*	*təgə* ’teve’	*təgəni* ’tevét’
Birtokos eset	*-ning*	*məktəp* ’iskola’	*məktəpning* ’az iskolának a’
Részes eset	*-ⱪa, -kə, -ya, -gə*	*turumtay* ’vércse’ *tümən* ’tízezer’	*turumtayⱪa* ’vércsének’ *tüməngə* ’tízezernek’
Locativus	*-da, -də, -ta, -tə*	*tor* ’halászháló’ *eyik* ’ürü’	*torda* ’halászhálóban’ *eyiktə* ’ürün’

Ujgur tőszámnevek
1 –*bir*; 2 – *ikki*; 3 – *üq*; 4 – *tɵrt*; 5 – *bəx*; 6 – *altə*; 7 – *yəttə*; 8 – *səkkiz*; 9 – *toⱪⱪuz*; 10 – *on*; 20 – *ⱬigirmə*; 50 – *əllik*; 100 – *yüz*; 1000 – *ming*

A birtokos személyragozás más törökségi nyelvek mintázatát követi: *ⱪiz* ’lány’; *ⱪizim* ’lányom’; *ⱪizing* ’lányod’; *ⱪizi* ’lánya’; *ⱪizimiz* ’lányunk’; *ⱪizinglar* ’lányotok’; *ⱪizi* ’lányuk’. Megjegyzendő, hogy a többes szám második esetében megkülönböztetik a formálisabb, magázó ragozást: *ⱪizingiz* ’az ön lánya’. A melléknevek középfokát a *-raⱪ, -rek* toldalékkal fejezik ki: *ⱪara* ’fekete’ → *ⱪararaⱪ* ’feketébb’; *ⱪimnet* ’drága’ → *ⱪimnetrek* ’drágább’. A felsőfokot az *əng* prefixummal képzik: *əng ⱪara* ’legfeketébb’, *əng ⱪimnet* ’legdrágább’. A melléknévvel kifejezett jelentés nyomatékosítására gyakran élnek a más török nyelvekre is jellemző részleges kettőzéssel, például *ⱪattiⱪ* ’kemény’ → *ⱪap-ⱪattiⱪ* ’nagyon kemény’.

Igerendszerének egyik legfontosabb sajátossága az összetett igék használata, például *turup turmaⱪ* ’megvárni’ (*turup* ’állva’ + *turmaⱪ* ’állni’), *ixləp qiⱪarmaⱪ* ’létrehozni’ (*ixləp* ’dolgozva’ + *qiⱪarmaⱪ* ’kihozni, kiszállítani’), *ravan bolmaⱪ* ’útra kelni’ (*ravan* ’induló, menő’ + *bolmaⱪ* ’lenni’). Igeragozásuk egyik sajátossága öt múlt idejű esetragozás. Ezek közül a leggyakrabban használt a határozott múlt, ahol a *-di, -du, -ti, -tu* esetragok az igető és a személyrag közé ékelődnek be: *kəldim* ’jöttem’, *kəlding* ’jöttél’, *kəldi* ’jött’ stb. A lezárt múltat, amelyet abban az esetben használnak, amikor az ige által kifejezett cselekvést, történést követően hosszabb idő telt el, a *-yan, -gən, -ⱪan, -ⱪən* esetragok jelzik, itt a személyragozás helyett a személyes névmás kitétele jelzi az alanyt: *mən kɵrgən* ’én láttam (régen)’. Utóbbi szerkezethez járulhat a *-du* rag, valamint a személyes névmás is a szerkezet végére kerül, ezzel a múlt idejű cselekvés körüli kételyt, bizonytalanságot fejezik ki: *kɵrgəndumən* ’talán láttam, mintha láttam volna’. A hagyományosabb elbeszélő múltat a *-pti-, -ptu-* affixummal és szintén a személyragként hátravetett személyes névmással képezik: *yeziptimən* ’írám, írék’. A múltbeli cselekvés intenzitását, gyakoriságát az egyébként a jövő idejű ragozásra jellemző *-ar, -er* raggal és a létige (*emək*, ’lenni’) ragozott alakjával fejezik ki, a szerkezetet gyakran összevonják: *yazar edim* > *yazattim* ’írogattam, irkáltam’. A jelen idő jelei az igető és a szóvégi személyrag közé ékelődő *-a, -ə, -j*: *oⱪujmən* ’olvasok’, *oⱪujsən* ’olvasol’ stb.

Mondattana

Az ujgur nyelv szórendje szigorú. Jelzős szerkezetekben a jelző minden esetben megelőzi a jelzett szót: *ⱪizil* ’piros, vörös’, *saⱪal* ’szakáll’ > *ⱪizil saⱪal* ’vörös szakáll’. A mondat szórendje az SOV (alany, tárgy, ige) mintát követi, azaz a mondat vagy tagmondat az igével zárul.

Jegyzetek

1. Uyghur. (https://www.ethnologue.com/language/uig) Ethnologue (Hozzáférés: 2019.

júl. 18.)

Források

- *A világ nyelvei.* Főszerk. Fodor István. Budapest: Akadémiai. 1999. 1465–1468. o. ISBN 9630575973